

MERCADERIES FICTÍCIES
RECUPERANT POLANYI PER AL SEGLE XXI

Guillermo Casanovas (ed)

1 INTRODUCCIÓ	3
<i>Guillermo Casanovas</i>	
2 EL MERCAT DE L'HABITATGE	8
<i>Miriam Feu</i>	
3 EL MERCAT LABORAL	14
<i>David Murillo</i>	
4 ELS MERCATS FINANCERS	20
<i>Imma Naranjo i Guillermo Casanovas</i>	
5 CONCLUSIONS: UNA MIRADA AL FUTUR	26
<i>Guillermo Casanovas</i>	
NOTES	31
QÜESTIONS PER A LA REFLEXIÓ	32

Miriam Feu és cap del programa d'anàlisi social i incidència de Càritas Diocesana de Barcelona. Ha coordinat l'elaboració de l'informe «La llar és la clau» (2018) sobre la situació de l'exclusió residencial a Barcelona.

Inma Naranjo és membre del grup de reflexió econòmica de CJ. Llicenciada en Ciències Econòmiques i Empresariales i en Estudis Eclesiàstics. Va realitzar un màster en mercats financers a la Universitat Pompeu Fabra. Actualment és l'administradora provincial de l'Orde de la Companyia de Maria.

David Murillo és doctor en Sociologia per la Universitat de Barcelona (UB), llicenciat en Humanitats per la Universitat Oberta de Catalunya i en Administració i Direcció d'Empreses (UB). Actualment és professor associat del Departament de Societat, Política i Sostenibilitat a ESADE.

Guillermo Casasnovas és investigador i docent a ESADE Business School. Doctor en Management per la Universitat d'Oxford, la seva principal àrea d'investigació són les pràctiques que naixen en la intersecció del món empresarial o financer i l'impacte social, com són l'emprenedoria social o la inversió d'impacte. També és membre del seminari social de Cristianisme i Justícia.

Edita: Cristianisme i Justícia - Roger de Llúria, 13 - 08010 Barcelona
Tel.: 93 317 23 38 - E-mail: info@fespinal.com - www.cristianismeijusticia.net
Imprimeix: Ediciones Rondas S.L. - Dipòsit Legal: B 25188-2019
ISBN: 978-84-9730-453-5 - ISSN: 0214-6495 - ISSN (virtual): 2014-6574

Impress en paper i cartolina ecològics - Dibuix de la portada: Ignasi Flores
Edició: Santi Torres Rocaginé - Traducció: Anna Pérez Mir
Correcció: Núria García Caldes - Maquetació: Pilar Rubio Tugas
Novembre 2019

Protecció de dades: Les dades dels destinataris de la present comunicació han estat extretes dels fitxers històrics de la Base de Dades General d'Administració de la Fundació Lluís Espinal (Cristianisme i Justícia), i es van incorporar amb el previ consentiment dels interessats atorgat, bé directament o bé procedent de relacions jurídiques mantingudes amb la fundació, a l'empara del que disposa l'article 6.2 de la LOPD i l'article 21 de la LSSI. La finalitat de la conservació rau en mantenir informats els nostres subscriptors i interessats pels seus serveis i de les activitats que organitza i en les que hi participa. La vostra informació no serà cedida a ningú, però sí que es poden fer servir plataformes externes als sistemes de la fundació per facilitar l'enviament dels correus electrònics. Podeu completar aquesta informació consultant l'avis legal que podeu trobar a la web <https://www.cristianismeijusticia.net/avis-legal>. Respecte de la vostra informació, en qualsevol moment podeu informar-vos, consultar, accedir, rectificar, cancel·lar, limitar el vostre tractament, demanar la portabilitat de les dades, prohibir les decisions individuals automatitzades i oposar-vos, total o parcialment, a que la Fundació Lluís Espinal conservi les dades, escrivint al correu electrònic info@fespinal.com, o si ho preferiu, dirigint un escrit al carrer de Roger de Llúria, n. 13, 1r pis, a Barcelona (08010).

1 INTRODUCCIÓ

Guillermo Casasnovas

A ningú se li escapa que el mercat, com a mecanisme de distribució de recursos, ha colonitzat nombroses parcel·les de la societat. Des de la cura dels infants i les persones grans fins a la presència en àmbits com són l'educació i la sanitat, la sensació és que l'expansió del mercat és difícil de parar. Tot i això, per entendre millor els llargs processos de transformació social és necessari agafar una certa perspectiva històrica, precisament el que va fer Karl Polanyi quan va escriure el llibre *La gran transformació* (LGT).¹

Polanyi (Viena, 1886- Ontàrio, 1964) va néixer en el si d'una família jueva en el cor de l'imperi austrohongarès, i va rebre una educació que li va permetre formar part de la vida intel·lectual de Budapest i Viena. Fugint de l'expansió del comunisme i més tard del nazisme, l'any 1933 Polanyi es va traslladar a Londres i el 1940 a Vermont (EUA). Si bé a Anglaterra va combinar l'ofici de periodista amb el de professor en programes per a les classes treballadores, a l'altra banda de l'Atlàntic hi va arribar finançat per la Fundació Rockefeller, la qual cosa li va permetre dedicar-se a escriure la seva obra mestra.

A LGT, Polanyi utilitza una mirada antropològica per entendre l'evolució del sistema socioeconòmic al segle XIX. Mentre que els economistes –tant els liberals clàssics com els marxistes– consideraven únicament els efectes del sistema en la producció, la productivitat o la distribució de la riquesa, aquest autor se centrava en com el sistema afectava la dignitat humana. Polanyi fou un dels primers economistes que va reconèixer que l'economia no es pot estudiar al marge del context social i polític, ja que està incrustada –*embedded*– en un teixit de relacions socials i d'institucions polítiques.

L'objectiu d'aquest quadern és fer servir una mirada semblant a la de Polanyi per entendre la relació entre mercat i societat al segle XXI. Si bé l'economia de mercat en l'àmbit nacional i el lliure comerç en l'internacional han afavorit el creixement econòmic i el desenvolupament en molts països i regions, no se'ns escapa el poder excessiu que els mercats financers i les grans multinacionals tenen sobre les nostres vides privades i sobre la gestió dels recursos públics.

Tal com diu Joseph Stiglitz en el pròleg de la recent edició anglesa de LGT, quan veiem el descontentament i les protestes contra la desigualtat creixent, els paradisos fiscals o els excessos del sector financer en la darrera crisi, sembla que les tesis de Polanyi estiguin parlant directament sobre el temps actual. Algunes de les reaccions que veiem —el creixement del populisme, el nacionalisme i el proteccionisme— recorden les que van tenir lloc als inicis del segle XX i que per a Polanyi són la conseqüència de la *gran transformació* del segle XIX.

1.1 La gran transformació del segle XIX

El llibre LGT ofereix una visió particular del segle XIX, tot començant per una primera part en què repassa el sistema polític internacional durant el període que Polanyi anomena «la pau dels Cent Anys», entre el final de les Guerres Napoleòniques (1815) i l'inici de la Primera Guerra Mundial (1914). Durant aquest temps, el món occidental va viure una època amb escassos conflictes bèl·lics, a causa, en part,

del fet que els grans poders financers —banquers i comerciants internacionals— tenien la capacitat de pressionar els estats i promoure la pau, una pau que els permetés seguir fent negocis sense gaires contratemps.

Polanyi explica com el sistema se sostenia sobre tres pilars fonamentals: l'economia de mercat, el lliure comerç internacional i l'establiment del patró or. Entre tots tres afavoriren l'expansió de l'industrialisme i el sorgiment de grans fortunes que proveïen una part de la societat d'un benestar material que no s'havia vist mai i pressionaven els estats a través de grans crèdits lligats al mantenint del patró or. Tanmateix, foren precisament les tensions que generaven aquests tres pilars les que van fer que el sistema s'ensorrés: la necessitat de matèries primeres va augmentar la bel·ligerància internacional, les decisions d'afavorir l'agricultura i la indústria locals posaren en entredit el lliure comerç i la inflació i els vaivens dels tipus de canvi van fer insostenible per a molts països el manteniment del patró or.

1.2 El molí satànic

El llibre parla de l'expansió del mercat en un capítol el títol del qual —«El molí satànic», o «La fàbrica del diable», segons la traducció— ja deixa entreveure la visió de l'autor sobre els efectes de la revolució industrial. Polanyi canvia el focus del sistema internacional a les conseqüències sobre la vida i el treball de les persones.

El Polanyi antropòleg es remunta a les societats preindustrials per mostrar com organitzaven l'economia en base

a conceptes com són la reciprocitat, la redistribució o l'administració domèstica, i el mercat quedava sovint en un segon pla. Tot i que alguns dels exemples basats en societats primitives puguin estar idealitzats, per aquells que hem nascut en l'economia de mercat les alternatives són com a mínim suggeridores.

Si entrem de ple en el cas d'Anglaterra, l'autor dedica molt temps a explicar l'acord de *Speenhamland* (1795), que promovia un complement salarial per als treballadors lligat al preu del pa. Tot i que fou ideat com un sistema per frenar l'expansió del mercat a l'àmbit laboral, Polanyi admet que les conseqüències de *Speenhamland* no foren les que n'esperaven els promotors. En lloc de mantenir una certa protecció social, en un principi els beneficiats foren els terratinents perquè podien pagar salaris més baixos, de manera que els treballadors es van sentir denigrats i van reduir la productivitat. Tot i això, el remei –la nova *Llei de Pobres* del 1834– fou pitjor que la malaltia, i va obligar els obrers a treballar en condicions desastroses tot empenyent-los a rebel·lar-se contra el sistema.

Si ens centrem en l'àmbit del treball, aquests capítols mostren la tesi principal de Polanyi: el mercat autoregulat no funciona. Mentre que el liberalisme econòmic que imperava en aquella època –i que continua viu en molts àmbits de la societat actual– veia l'ésser humà amb una tendència natural cap a l'intercanvi i el guany –*homo economicus*– i, per tant, el sistema de mercat com la manera «natural» d'organitzar totes les facetes de l'economia, Polanyi argumenta que les persones tenen molts interessos que van més enllà dels pura-

ment econòmics i que, per tant, el mercat ha d'estar al servei de la societat si no vol que aquesta es rebel·li.

1.3 Terra, treball i diner

Polanyi explora els mecanismes que la societat va utilitzar, sovint de manera espontània i al principi poc organitzada, per aturar els desajustos que els mecanismes de mercat havien produït en la vida de les persones i en el funcionament de l'economia. El llibre se centra en una triada de mercaderies fictícies: el treball, la terra i el diner.

La crítica al mercat de treball se centra en el fet que suposa una desvinculació de la persona i la seva capacitat de treball, ja que posa la segona per sobre de la primera i, per tant, es renuncia a aspectes com la vocació, els llaços comunitaris o la dignitat de la vida. La cita que Polanyi fa de Ludwig von Mises («Si els treballadors redueixen les demandes i canvien de lloc i de professió d'acord amb les necessitats del mercat de treball, al final trobaran treball»)² és digna de les polítiques actuals d'austeritat més estrictes i subordina les persones a la seva capacitat de producció sota les regles del mercat. Com és lògic, la resposta de la societat davant de la imposició de les noves condicions laborals fou la d'organitzar-se per defensar els seus drets, i això es va fer a través de sindicats i partits polítics tot reclamant el sufragi universal.

Polanyi parla de la terra i la natura amb una clarividència sorprenent («Aïllar la terra de la natura i crear un mercat per a ella és una de les coses més estranyes que van dur a terme els

nostres avantpassats»),³ i anticipa els reptes en matèria climàtica i de biodiversitat que vindrien més endavant. L'autor ens recorda que la terra no existeix només per donar rendiments econòmics sinó que està associada a la identitat de les persones i, fins i tot, a l'espiritualitat i la transcendència, com en el cas de la Pachamama andina. Per a un camperol, per exemple, quedar-se sense terra era com perdre les mans o les cames. Davant d'això, la societat també va reaccionar per afrontar les desigualtats provocades per la lliure compravenda de terres i la imposició del comerç internacional, i va utilitzar la seva influència política per reclamar aranzels a la importació i afavorir així la producció interna.

Per acabar, l'economista austro-hongarès alerta sobre els efectes que el mercat autoregulat tenia sobre la mateixa organització de la producció: «Fins i tot el negoci capitalista va haver de ser protegit del funcionament desafortat dels mecanismes del mercat».⁴ La rigidesa del patró or, pel qual el diner era una mercaderia lligada a unes reserves d'or en lloc de tenir un valor fiduciari assignat per la societat, comportava nombroses caigudes en els tipus de canvi d'alguns països i reduïa els preus d'exportació. En conseqüència, també es reduïen els beneficis dels empresaris, que no podien traslladar aquestes minves als treballadors o als proveïdors amb la mateixa rapidesa o magnitud. Aquesta situació va portar els països a la creació dels bancs centrals, que intervenien en l'economia «manipulant» el preu de les divises i que així proporcionaven una certa estabilitat econòmica a l'economia domèstica però a costa d'endeutar-se amb els grans bancs.

1.4 L'autoprotecció de la societat

En la tercera part del llibre, Polanyi reflexiona sobre les conseqüències d'aquest doble moviment mercat-societat i sobre la manera que es van resoldre les tensions a principi del segle xx. D'una banda, la protecció social derivada del sindicalisme –sous mínims, millora de les condicions laborals, negociació col·lectiva– i la participació política dels treballadors havien provocat tensions econòmiques –atur– i polítiques –lluita de classes– en l'àmbit nacional. D'altra banda, el proteccionisme comercial i financer havien estimulat tensions internacionals també en l'àmbit econòmic –pressió sobre els tipus de canvi– i polític –rivalitats imperialistes–. Aquestes tensions es mantenien fins a cert punt controlades mentre el patró or conservava una preeminència respecte al mercat de treball i el lliure comerç, però quan als anys 1930 les tensions monetàries van acabar amb l'abolició del patró or la resta del sistema va caure com un castell de cartes.

La conseqüència fou l'augment dels totalitarismes, feixismes i nacionalismes imperialistes, els quals van desembocar en les dues guerres mundials de principi del segle xx i van posar fi a la utopia del mercat autoregulat.

1.5 Actualitat de *La gran transformació*

Com dèiem, a més a més de ser una interessant radiografia de la transformació econòmica i social que es va viure a Anglaterra i en el món occidental entre principis del segle xix i principis

del xx, l'obra de Polanyi ens ofereix unes pistes molt suggerents per a entendre la relació entre mercat i societat en l'actualitat.

D'una banda, ens recorda que l'anàlisi de l'economia no es pot deixar només als economistes. El sistema econòmic està incrustat en unes institucions polítiques, socials i culturals que el determinen i que alhora es veuen afectades pel sistema econòmic mateix. Per posar un exemple, un rescat financer com el que vam viure després de la crisi del 2009 no passa en el «buit» sinó que és conseqüència d'unes determinades relacions de poder, provocarà unes determinades resistències socials i estarà legitimat o no en funció dels valors culturals que imperin en aquell moment.

D'altra banda, LGT mostra que, en estudiar el sistema econòmic i els mecanismes de mercat, no hem d'oblidar que l'economia o el mercat no poden ser mai una finalitat en si mateixos sinó un mitjà per promoure un desenvolupament equitatiu i integral de les persones.

Ens convida a repensar el sistema actual, en el qual «tot mereix ser sacrificat perquè l'economia creixi».⁵ El focus que Polanyi posava en la dignitat de les persones i en la conservació dels llaços comunitaris el podem posar avui en dia a mesurar indicadors que vagin més enllà del Producte Interior Brut o en el consum per càpita. L'Índex de Desenvolupament Humà elaborat fa anys per Nacions Unides, els

recents intents de mesurar la «Felicitat Nacional Bruta» –com en el cas de Butan–, o els avenços –en els Objectius de Desenvolupament Sostenible són alguns exemples que ens poden ajudar a avaluar millor el funcionament dels nostres sistemes econòmics.

A més, hem vist que Polanyi ens ofereix tres àmbits concrets on centrar-nos per comprovar els potencials efectes perversos dels excessos del mercat. De la mateixa manera que els mecanismes del mercat poden funcionar –i funcionen– de manera eficient per incentivar la producció d'uns béns determinats i distribuir la riquesa entre els que han ajudat a generar-la, l'economista austrohongarès ens demostra com l'expansió del mercat cap als àmbits del treball, de la terra i de les divises van produir efectes contraproductius en el desenvolupament econòmic i social del món occidental. Aquests àmbits tenen un clar paral·lisme amb alguns sectors actuals la mercantilització dels quals ha estat disputada i que ens recorden la profanació del temple que tant va enfurismar Jesús a Jerusalem (Mt 21,12-17).⁶

Els tres capítols que segueixen s'han dedicat a cadascuna d'aquestes tres «mercaderies fictícies», i dedicarem el capítol final a reflexionar sobre la relació entre el mercat i la societat, a la llum de l'obra de Polanyi i dels valors cristians. En altres paraules, explorarem què suposa «treure el mercat de l'epicentre de totes les coses per posar-hi la vida».⁷

2 EL MERCAT DE L'HABITATGE

Miriam Feu

Una mirada a l'evolució del sector de l'habitatge aquests darrers anys ens connecta plenament amb les tesis de Polanyi. D'una banda, l'expansió del mercat –hipoteques *subprime*, fons voltor, gentrificació...– i, de l'altra, la resposta de la societat –Plataforma d'afectats per la hipoteca, Sindicat de llogaters, suport a partits que promouen la compra d'habitatge públic... En el fons del debat hi ha la concepció que tenim de l'habitatge: un bé d'intercanvi com un altre qualsevol –una *commodity*, en llenguatge polanyià– o una llar que genera relacions de veïnatge, llaços familiars i sentit de pertinença a una comunitat.

2.1 Distorsions del mercat de l'habitatge

Un habitatge, entès com a llar, és molt més que quatre parets i un sostre. Una llar ens dona escalfor, seguretat, estabilitat, és el lloc on construir la nostra identitat, un espai de relació i de desenvolupament del projecte familiar, de proximitat i de protecció. Ens dona aixopluc i alhora és un lloc on podem descansar, recuperar forces, mirar la vida i planificar o somiar. És per això que la

llar és un dret essencial de la persona i un element clau en el procés d'integració en la societat. Tanmateix, la lògica del mercat de l'habitatge el redueix a un bé econòmic, un bé d'inversió. Segons aquesta lògica, l'habitatge és un mitjà per aconseguir el màxim benefici amb el mínim cost, per enriquir-se, per especular. Quan es deixa l'habitatge a la lògica de l'oferta i de la demanda en un mercat autoregulat es produeixen unes distorsions que l'allunyen de la seva funció de dret essencial de les persones.

a) Les pràctiques especulatives i la visió economicista del mercat de l'habitatge contribueixen a l'elevació dels preus i a la creació de bombolles immobiliàries, tot deixant moltes persones sense poder accedir a un habitatge assequible. De fet, les famílies més vulnerables són doblement més sensibles als augments de preus del lloguer, perquè, d'una banda, són les que viuen en règim de lloguer en una més gran proporció,⁸ i, de l'altra, perquè són les que suporten unes despeses d'habitatge relativament més elevades.⁹

b) Les pràctiques especulatives porten també a l'assetjament immobiliari: mitjançant l'omissió conscient del deure de conservació d'un habitatge amb un lloguer baix, es força l'arrendatari a buscar un altre allotjament més adequat, i així es destina l'habitatge a un ús de més rendibilitat. D'aquesta manera es van substituint les famílies o persones en situació més vulnerable per d'altres de poder adquisitiu més elevat, i les primeres són expulsades del barri on potser han viscut tota la vida. Aquest fenomen s'anomena gentrificació i es va produint en ciutats d'arreu del món.

c) La manca de conservació del parc d'habitatges és una altra distorsió present. Ens uns determinats barris de grans ciutats, com per exemple, als nuclis antics, l'estat de degradació és tan elevat que el cost de reparació pot ser massa important per als propietaris. Enlloc d'assumir aquests costos i per tal d'obtenir més rendibilitat es lloguen habitacions a persones en situació de vulnerabilitat que per diverses circumstàncies no tenen accés a un habitatge en el mercat de lloguer ordinari. D'aquesta manera es constitueix un

mercat paral·lel i silenciós que es nodreix de les situacions de vulnerabilitat i on es produeixen abusos que passen desapercibuts. S'ofereixen habitacions o pisos en condicions deficientes a persones en situació administrativa irregular, que no disposen de les garanties que actualment exigeix el mercat de lloguer ordinari (per exemple un contracte fix). Es fan contractes abusius de lloguers en situació molt deficient que perpetuen la condició de vulnerabilitat de les persones, les quals queden atrapades sense altres alternatives d'allotjament.

d) L'existència de pisos buits a les grans ciutats –que es produeix de manera simultània a la manca d'habitatge assequible– és una altra de les conseqüències derivades de la lògica del lliure mercat. Si el que prima és l'obtenció de la màxima rendibilitat es poden donar casos de propietaris que prefereixin esperar que el preu sigui més elevat per llogar el seu pis. O es poden posar barreres a l'accés al lloguer demanant unes garanties excessives.

e) Finalment, si es deixa en mans del mercat i no de l'administració pública la definició del model urbanístic, ens trobem amb distorsions relacionades amb la segregació espacial. Cal tenir en compte la importància de l'ordenació dels habitatges en l'entorn per facilitar la cohesió social, la participació i la integració de totes les persones. Segons l'encíclica *Laudato si'*: «és important que les diferents parts d'una ciutat estiguin ben integrades i que els habitants puguin tenir una visió de conjunt en lloc de tancar-se en un barri, privant-se de viure la ciutat sencera com un espai propi compartit amb els altres... Així, els altres deixen de ser estranys, els po-

dem sentir com una part d'un "nosaltres" que construïm junts». ¹⁰

D'aquesta manera, doncs, l'element en comú de les distorsions ja esmentades i de totes les que es puguin donar quan el concepte d'habitatge es redueix al seu vessant econòmic de bé d'inversió és l'expulsió del mercat d'un gruix de persones. Aquestes persones queden en exclusió residencial, és a dir, sense una llar digna i adequada.

2.2 L'exclusió residencial

L'exclusió residencial té diferents maneres de manifestar-se: n'hi ha que són molt visibles i extremes, com ara les persones que dormen al carrer, i d'altres una mica menys visibles que semblen menys extremes, com és el cas de les persones que viuen en una institució (albergs, residències, pisos d'acollida temporal), i encara d'altres són invisibles, quan les persones viuen en un habitatge en condicions d'insalubritat, o bé són acollides en un habitatge que no és seu i que no saben quan les en faran fora, o estan amuntegades en molt poc espai... En tot cas, sempre es tracta d'un conjunt de situacions que generen patiment a qui les viu.

La forma d'exclusió residencial més visible, potser, és la de les persones sense sostre, perquè és la vulneració més flagrant del dret a l'habitatge, si bé altres formes més invisibles, com el relloguer d'habitacions, els infrahabitatges –viure amb humitats, sense ventilació, sense llum en un soterrani, etc.– o l'amuntegament es donen en una proporció cada cop més elevada en la nostra societat. Per exemple, segons la Fundació Foessa, el 23,7% de la població espanyola

paga una despesa excessiva per l'habitatge o bé viu en un habitatge insegur o inadequat. ¹¹ Aquesta xifra mostra que, fins i tot en molts països desenvolupats, l'accés a l'habitatge és un problema estructural de la societat.

Les persones que viuen situacions d'inseguretat a la seva llar tenen el constant temor a perdre l'habitatge, no es poden arrelar, passen molts nervis, estrès i fins i tot arriben a tenir depressió. D'una manera semblant, les persones en situació d'amuntegament viuen amb els problemes de no disposar d'un espai suficient i amb soroll constant, cosa que genera tensió i irritabilitat. Si hi afegim les condicions d'insalubritat aleshores veurem que hi ha persones més exposades a problemes de salut com ara bronquitis, asma, dermatitis o de salut mental. I si a la llar hi ha menors, també es troben més exposats a trastorns o malalties (poden patir des de trastorns relacionats amb el son fins a diversos símptomes: por, angoixa, enuresi, encopresi, irritabilitat i depressió), no tenen espai per jugar ni per concentrar-se i fer els deures, el canvi constant d'habitatge els fa difícil arrelar-se al barri i establir relacions, etc. De fet, el de les famílies amb menors és un col·lectiu especialment exposat a l'exclusió residencial, cosa que afecta el seu present i també el futur perquè els menors que viuen situacions de carença severa durant la infància tenen més probabilitats de ser adults en situació de vulnerabilitat més endavant. De fet, segons la Fundació Foessa, el risc de pobresa o d'exclusió social dels adults que han patit dificultats econòmiques durant la infància duplica el de la mitjana de la població amb independència dels cicles econòmics. ¹²

Altres col·lectius amb més dificultat per accedir a un habitatge digne i adequat o per mantenir-lo són les persones en situació d'atur o de precarietat laboral. El mercat laboral ja no garanteix que les persones puguin viure una vida digna, i això perquè les condicions de precarietat laboral fan que molts treballadors (un 16,3% en el conjunt d'Espanya) tinguin uns ingressos per sota del llindar de la pobresa, malgrat que tenen una feina. El fenomen dels «treballadors pobres» és només una de les cares de la precarietat, que té repercussions en tots els àmbits de la vida de les persones, inclosa la situació d'exclusió residencial.

Un altre col·lectiu que pateix amb més intensitat la manca d'habitatge digne i adequat són els estrangers no comunitaris; aquestes persones es troben amb un mercat molt restringit, que, com ja s'ha comentat, s'aprofita de la seva vulnerabilitat. En primer lloc, perquè quan es tracta de persones que acaben d'arribar no disposen de xarxes de suport social o familiar i queden fora de les xarxes informals que els podrien permetre trobar pisos de lloguer de particulars. També els és més difícil complir les garanties que els demanen els propietaris, atès que moltes vegades els demanen contractes de treball indefinits o de més d'un any de durada, cosa molt difícil per a persones que estan regularitzant la seva situació administrativa i també considerant la precarietat laboral actual, en què els contractes són de setmanes o de dies. És un col·lectiu en què l'amuntegament té un pes elevat, així com els casos d'infrahabitatge i d'inseguretat en la tinença, cosa que fa que la seva mobilitat residencial sigui molt elevada, amb

totes les conseqüències negatives que això comporta de cara a l'arrelament i la integració social.¹³

2.3 L'habitatge com a dret humà

Si ampliem la mirada sobre l'habitatge i anem més enllà de la visió purament economicista trobem que és un dret essencial de les persones. L'habitatge és un dret humà, com ho reconeix la Declaració Universal de Drets Humans del 1948, i com ho estableix el Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals. Segons el Comitè de Drets Econòmics Socials i Culturals (DESC) de les Nacions Unides, els habitatges haurien de complir la seguretat jurídica en la tinença, la disponibilitat de serveis materials i infraestructures, despeses suportables, habitabilitat, accessibilitat, ubicació i adequació cultural. En l'àmbit europeu, el dret a l'habitatge és reconegut per la Carta Social Europea Revisada, del 1996.

També en el marc de l'Agenda 2030 per al Desenvolupament Sostenible, i entre els 17 Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS) marcats per garantir un creixement econòmic inclús i sostenible arreu del món, hi ha el dret a l'habitatge, principalment en l'objectiu núm. 11 de «ciutats i comunitats sostenibles», amb el qual els estats es comprometen a assegurar l'accés de totes les persones a un habitatge digne i adequat. Finalment, en l'àmbit estatal, el dret a l'habitatge és recollit en l'article 47 de la Constitució Espanyola. A més, l'article 33 de la Constitució recull que el dret a la propietat queda delimitat per la funció social, cosa que implica que el dret a la propietat privada no és un

dret absolut, i que les administracions públiques poden intervenir en el dret del propietari i exigir-li, per exemple, que l'habitatge estigui en condicions òptimes de conservació per garantir el dret a l'habitatge digne i adequat a les persones que hi visquin.

Tanmateix, malgrat que es disposa d'un conjunt normatiu complet i potent, se segueixen produint vulneracions del dret a l'habitatge, la qual cosa ens indica que existeix una disfunció entre la norma i la seva aplicació que cal solucionar amb el desenvolupament de polítiques públiques que considerin central el dret humà a l'habitatge.

2.4 Paper de les administracions i de la societat

Per tal d'evitar les distorsions ja esmentades que es produeixen en el mercat de l'habitatge, és necessària una acció coordinada entre totes les administracions públiques (central, autonòmiques i locals) per tal de recuperar la funció social de l'habitatge. S'han de dur a terme polítiques públiques d'habitatge que hi facilitin l'accés a totes les persones. És una de les lliçons apreses durant la darrera crisi econòmica, quan les polítiques públiques en habitatge van quedar substituïdes per les facilitats d'accés al crèdit: l'excés de liquiditat que tenien els bancs, unit a una regulació a favor de la construcció i de la compra d'habitatge, va portar les famílies a endeutar-se per accedir a una llar, i a les promotores i constructores també, per augmentar així els beneficis d'una manera desenfrenada.

Per evitar que es tornin a produir situacions com aquesta, en primer lloc

seria necessari que l'Estat espanyol ratifiqués la Carta Social Europea Revisada, la qual exigeix garantir el dret a l'habitatge afavorint l'accés a un nivell suficient, prevenint i pal·liant la situació de carència de llar i garantint habitatges assequibles a les persones amb menys recursos; i que repensés el concepte d'habitatge social entenent-lo com a equipament públic, amb les reserves de sòl corresponents. El parc d'habitatge social hauria d'augmentar fins, com a mínim, els nivells mitjans europeus, cosa que implica passar del 2% actual al 15%. Amb un parc d'habitatge social més nombrós s'aconseguiria que les persones més vulnerables poguessin accedir a lloguers assequibles, d'una banda, i es pressionaria a la baixa el preu del lloguer, de l'altra. Aquest augment del parc de lloguer social s'ha de buscar per totes les vies que sigui possible: amb despesa directa en promoció d'habitatge públic, promocionant l'ocupació dels habitatges buits, establint quotes d'habitatge protegit, impedit que els habitatges de protecció oficial existents passin al mercat ordinari, etc.

En segon lloc, per garantir que les persones en situació de vulnerabilitat puguin accedir a un habitatge assequible amb uns recursos reduïts –a més de disposar d'un parc públic de lloguer– s'haurien de repensar els ajuts al lloguer de les famílies més vulnerables en funció del nivell de vida i de la realitat del territori, i s'haurien d'estudiar mesures per frenar l'augment desorbitat dels preus del lloguer. De fet, se'n parla molt de fer-ho amb un índex de preus vinculant, per exemple des dels ajuntaments, si bé s'haurien d'estudiar els pros i els contres i veure exemples

de com ho estan fent en altres països. Altres possibilitats serien aplicar bonificacions o penalitzacions fiscals als propietaris que lloguin per sota o per sobre d'un índex que es consideri adequat, o amb un augment de l'oferta d'habitatges de lloguer... Cal tenir en compte que un 42% de les persones en règim de lloguer a Espanya dediquen més del 40% de la seva renda disponible a pagar l'habitatge, quan la mitjana europea és del 25% entre les persones que es troben en aquesta mateixa situació. També s'haurien de buscar solucions que s'adaptin a les circumstàncies socials i econòmiques de les famílies que ja no poden seguir pagant la hipoteca del seu habitatge i que es

troben afectades per la moratòria dels llançaments,¹⁴ la qual finalitza el 2020.

En resum, si sortim de la lògica del mercat de l'habitatge que se centra a considerar-lo un bé d'inversió i una font d'obtenció de beneficis i considerem la llar un dret essencial de la persona, totes les mesures que adoptin les administracions i la societat civil tindran una mirada global i aniran a garantir que totes les persones hi tinguin accés. I això garantirà, al seu torn, l'aplicació d'altres drets que no es poden exercir plenament sense el dret a l'habitatge, com són el de la sanitat, l'educació, la ciutadania, etc. Perquè disposar d'una llar digna i adequada és moltes vegades la porta d'accés a altres drets.

3 EL MERCAT LABORAL

David Murillo

Setanta anys després de la publicació del text de Polanyi, pocs fenòmens ens permeten entendre més clarament la vigència de la seva obra que observar el procés de transformació del món del treball com a resultat de l'auge de l'economia de plataforma i la digitalització. A tall d'exemple, Amazon Mechanical Turk a dia d'avui permet utilitzar la capacitat de processament de dades dels ordinadors, el poder deslocalitzador de la globalització i l'autogestió de les plataformes per aconseguir el somni del taylorisme: hipersegmentar les tasques associades a una feina qualsevol i retribuir-les de manera anònima en funció del preu de mercat global.

3.1 Una passejada per la utopia del treball liberalitzat

En aquesta plataforma, centenars, milers de persones d'arreu del món poden contribuir a transcriure tiquets de supermercat escanejats a la plataforma per tal de confegir l'anàlisi de mercat més completa que cap empresa de màrqueting ha pogut fer mai. Guiats pels principis d'eficàcia i eficiència, una munió de pensionistes, estudiants i jubilats complementen els seus ingressos amb la feina de picar dades a l'or-

dinador a canvi d'uns pocs centaus per cada tiquet de 25 productes.

Una altra. Uber, la plataforma de mobilitat, s'expandeix per tot el món sota el lema «créixer a qualsevol cost». Uber fa més coses que no pas aplegar en una plataforma conductors particulars i potencials passatgers. També determina el preu del trajecte en funció d'una oferta i una demanda que només ell coneix, força els conductors a conduir un determinat nombre d'hores i determina una qualitat mínima de servei, mesurada en satisfacció del client,

que té com a càstig per incompliment ser desconnectat temporalment de la font d'ingressos. Per tant, quan el teu cap és un algoritme, travessar Mèxic DF a les vuit del matí transportant un executiu amb pressa esdevé un risc de conseqüències importants.

Els exemples s'acumulen i cada dia són més omnipresents. Deliveroo, la plataforma de lliurament ràpid de menjar, permet saber la velocitat mitjana dels seus repartidors ciclistes i atorga el premi de l'encàrrec -4€ a França—segons la celeritat adquirida. Glovo, el seu competidor, disposa entre els seus mètriques de gestió d'un indicador que permet mesurar el nombre d'interaccions entre repartidor, client i plataforma. A més interacció més cost transaccional. A menys interacció, menys problemes. Les dades ajudaran a millorar la gestió de les relacions laborals a la plataforma. L'home esdevé una màquina llesta per ser optimitzada.

Totes les plataformes anteriors tenen un element comú: els seus empleats, formalment, no són treballadors per compte aliè sinó autònoms. Aquest *capitalisme de vigilància*, com l'anomena Shoshana Zuboff, parteix del principi capitalista de l'externalització de costos i la internalització dels beneficis. Ara desenvolupat sobre la capacitat extractiva i anonimitzadora de les plataformes.

3.2 El (conegut) impacte social del procés liberalitzador

Polanyi, en la seva anàlisi econòmica de les comunitats primitives, parla del principi de reciprocitat i redistribució que considera central tota forma de

vida en societat. En la seva negació, ens diu, apareix la impossibilitat psicològica i social del capitalisme. L'afany expansiu del procés de liberalització i atomització de la societat davant de les forces del mercat comporta un doble moviment de protecció que cal entendre com un desig de previsibilitat, un anhel de solidaritat i estabilitat.

El text anticipa els canvis actuals. D'una banda, Polanyi preveu el procés de mercantilització dels diferents àmbits de la vida humana. De l'altra, prepara el terreny per a la comprensió dels mecanismes de disciplinarització (vigilància, quantificació, mesurament) i objectificació que a partir dels anys setanta sorgiran amb el neoliberalisme. Els principis rectoros són simples: l'expansió de l'ordre liberal a tots els ordres de la vida (a les relacions afectives, a la salut, a la vida familiar, a l'educació, al món laboral), la substitució del paper de l'Estat pel mercat i el menyspreu de les necessitats psicosocials de la persona.

La globalització, tan present en el text de Polanyi, el que farà és possibilitar la des-territorialització de les lleis de la competència. Després vindrà l'atomització de la vida social. Finalment, la cursa cap a baix en les condicions laborals, o fiscals, d'unes empreses obligades a competir a preus més baixos, a rebaixar drets i expectatives laborals. En el darrer estadi d'evolució del capitalisme, l'economia de plataforma servirà per lligar un model empresarial situat (literalment) als núvols amb la immediatesa del telèfon mòbil i possibilitarà que les grans corporacions surtin a la caça de jurisdiccions fiscals i laborals més beneficioses (per a elles).

El resultat d'aquesta nova «gran transformació» ha estat l'anticipat per Polanyi: imposar l'imperatiu de la competència per davant de la vida humana, observar la proliferació dels paradisos fiscals,¹⁵ i, per la banda laboral, donar per vàlida l'externalització de llocs de treball, la caiguda continuada dels salaris en el conjunt de l'economia i la reparació d'una figura que creïem antagònica al progrés: la del treballador pobre. Tot plegat acompanyat per la pèrdua de pes d'uns sindicats víctimes també de la lògica individualitzadora –la sindicació com a mecanisme de protecció individual dels afiliats– i de l'acceptació acrítica de les lleis de la competència. La coneguda corba en forma d'elefant de Branko Milanovic i les anàlisis de Piketty sobre les diferències entre les rendes del treball i el capital exposen el resultat d'aquesta cursa cap a baix en el creixement alarmanant de la desigualtat a l'interior dels països.

En aquest context, la concentració de riquesa s'incrementa en unes poques mans. Jeff Bezos, creador d'Amazon, es converteix en la persona més rica del planeta mentre una part dels seus empleats, els que han de competir amb les condicions de treball imposades pels processos d'automatització, internacionalització i externalització, se sostenen a base d'ajudes estatals. El mateix cas el trobem en els germans Walton, principals propietaris del gegant de distribució Walmart. O, més a prop de casa, en la distància creixent entre els salaris dels directius d'empreses de l'IBEX-35 i els seus treballadors.

En aquest context, el rol de l'Estat com a redistribuïdor de la riquesa queda també capturat per la lògica de la

competència, l'acumulació de benefici i l'individualisme. Novament, com Polanyi anticipa, aquesta és l'expressió gràfica de la lògica liberalitzadora i expansiva que transforma incentius, desplaça lògiques i genera valors. El cost social serà la despolitització d'àmplies àrees de govern que quedaran al marge del debat públic. Com el sociòleg Zygmunt Bauman va expressar fredament: els governs proposen i el mercat disposa. Així, un dia d'estiu de l'any 2011, a Madrid, el Congrés va aprovar la reforma constitucional que situa el pagament del deute sobirà¹⁶ per davant del de les pensions i introdueix l'imperatiu constitucional del pressupost equilibrat. En paral·lel, la crisi del deute i la desconfiança dels mercats envers la moneda única anava deixant Alemanya, el gran banquer de l'eurozona al capdavant de la Unió Europea, com a màxim impulsor de les polítiques d'austeritat i de liberalització per al conjunt de la Unió.

3.3 Solucions de mercat als problemes del mercat

Tanmateix, el mercat generarà respostes a les disfuncions observades. La formació contínua serà el gran patró per competir individualment en un món del treball cada vegada més desregulat. Les lleis de l'oferta i la demanda empenyeran els individus a rivalitzar en qualificacions, en credencials, en competències, en idiomes o en flexibilitat. La paradoxa serà (i ja és) l'aparició de l'anomenada sobreformació, l'excés de qualificació per a les tasques requerides, i la reducció de tota educació a formació professional.

L'educació sencera, des de la secundària fins a la superior, quedarà doncs capturada (si no ho ha estat ja) per la lògica instrumental del mercat.

La mateixa lògica ens durà inevitablement a la disminució del treball as salariat. L'impuls liberalitzador cerca convertir contracte fix¹⁷ en temporal i, millor encara, en extern. L'externalització de processos productius esdevé aquí la via per competir en la cursa cap a baix en què la flexibilitat desitjada topa amb la *rigidesa* de la relació laboral contractual. Assistim, doncs, a la desaparició dels contractes indefinits, a l'auge dels contractes temporals i a l'increment de la contractació de treballadors autònoms. Una nova paradoxa: l'Estat més poderós de la Unió Europea, Alemanya, gràcies a l'Agenda 2010 promoguda a partir de l'any 2002 pels socialdemòcrates, compagina actualment un atur gairebé inexistent amb l'entrada massiva de talent forà –enginyers, programadors, mestres– i amb la consolidació de figures laborals, els *minijobs*, de retribució i compensacions socials ultrareduïdes. Un veritable exèrcit de reserva en llenguatge marxista. De la mateixa manera, a la Gran Bretanya, noves figures laborals com els contractes de zero hores permetran disposar a voluntat dels treballadors per a funcions i tasques canviants com les que es desenvolupen en l'anomenada economia col·laborativa.

En conjunt, la pressió cap a baix de les condicions laborals, l'automatització, la digitalització i la necessitat de prevenir esclats socials –similars als retratats per Engels durant la revolució industrial– anticiparan l'aparició de nous debats com el de la fi del treball. Subratllem un fet: el debat no es farà

sobre la renovació del contracte social entre treballador i empresa. Tampoc en la manera de repartir la feina –amb la disminució de la jornada laboral, per exemple– com va anticipar Keynes fa prop d'un segle.¹⁸ I tampoc en el qüestionament del repartiment de l'esforç laboral, o fiscal, fet per treballadors, classes mitjanes i grans empreses.

La discussió recaurà, novament, en l'externalització dels costos socials que, ara a través de la renda mínima universal, pretindrà, un cop més, traspassar a un estat afeblit la càrrega del manteniment d'un model social i laboral disfuncional. L'acceptació d'aquest debat implica no tocar el problema de l'elusió fiscal, el de la desigualtat o el desequilibri de poder entre capital i treball. També permet no posar en qüestió la impossibilitat d'un arranjament social centrat en l'acumulació de riquesa per part d'una minoria i el manteniment, a beneficència, d'una majoria social. Som un cop més davant una nova llei de pobres, una nova *Speenhamland* per al segle XXI, a la qual Polanyi dedica un espai tan gran en el seu llibre. Aquesta és la llei que, a Anglaterra i entre el 1795 i fins el 1834, va impedir la creació d'un mercat de treball liberal establint un sistema paternalista de socors públic. Suposava, ens diu Polanyi, ni més ni menys que el pagament del dret a viure, a canvi de fracturar la dignitat humana i lligar la persona a la terra.

Setanta anys més tard, som davant de l'evidència de la indissolubilitat de progrés i pauperisme. No només als afores de São Paulo o Rio de Janeiro. També a Occident. Novament seguim observant l'equiparació de les lleis del comerç a les de la naturalesa. La màxima del filòsof economista i bandera

del liberalisme, Adam Smith, segons la qual una economia rica ha de fer rica la població, quedarà enterrada sota l'imperatiu de les lleis del mercat. Els mecanismes del mercat per tal de congelar privilegis i disfuncions són múltiples i Polanyi situarà les finances globals a l'epicentre. La lògica financera se sobreposa un cop més a la lògica social. La maximització de beneficis esdevé un cop més un imperatiu social. El temor a deixar de ser competitiu, als anys cinquanta, es va dir Rússia. Als setanta, Japó. A dia d'avui és la Xina.

En aquest context, la cursa global permetrà als estats justificar el suport als seus campions transnacionals arrossegant la resta d'empreses en la cursa cap a baix. Així, Amazon ja representa el 50% de les vendes per internet als EUA. Facebook i Google acaparen el 60% de la publicitat digital en aquest país. Apple concentra el 80% del benefici mundial per venda de telèfons mòbils. Enrere hem deixat en els mitjans de comunicació la instal·lació de xarxes antisuïcidi en les cadenes de muntatge de Foxconn, principal assemblador d'Apple a la Xina. Certament, com va deixar escrit Elkington vint anys enrere, podria semblar que encara pretenem ensenyar els caníbals a menjar amb forquilla.¹⁹

3.4 I el doble moviment? El retorn de l'Estat

Polanyi ha revertit l'axioma del capitalisme segons el qual no cal intervenir en l'economia. Si el proteccionisme, ens diu, sorgeix com una mesura natural de protecció contra l'agressió del mercat, el lliurecanvisme és creat per

l'Estat. Per als liberals, diu, el mercat autoregulat és més important que no pas el *laissez faire*. I, és clar, no hi haurà sistema de mercat sense un intervencionisme potent i desregulador. Tanmateix, deu anys després de la darrera crisi financera, retorna a Occident l'amenaça de l'autoritarisme. Talment com en el retrat de Polanyi per als anys vint i trenta, l'extrema dreta s'ofereix a sostenir el sistema actual a canvi de confrontar les pors individuals, la manca de seguretat i de previsibilitat, i l'erosió dels vincles socials per la via de situar l'origen del problema lluny de les contradiccions del model econòmic.

Si el desig de protecció posterior a la Primera Guerra Mundial va ser degut a l'enfonsament del patró or i al trencament del comerç internacional; si la manifestació de rebuig va prendre la forma de proteccionisme i feixisme; en el període postcrisi el llenguatge del populisme és un cop més un reclam de protecció. L'aparició dels *comuns* en el vocabulari polític, com el del *tercer estat* en els dies de Lluís XVI, són l'altra cara d'aquest desig de protecció. I per protegir, ens diria Polanyi, cal repolititzar allò que hem deixat al marge de la *lleï natural* dels mercats.

Quelcom ha canviat, però. Fins i tot els organismes internacionals que van promoure, i continuen promovent, les forces del mercat comencen a presentar esquerdes en el discurs. El Fons Monetari Internacional parla de recuperar la progressivitat fiscal, incrementar la inversió en educació i salut i introduir la renda mínima universal per tal de reduir la creixent desigualtat. La Conferència de les Nacions Unides sobre Comerç i Desenvolupament (UNCTAD) demana posar fi a

les polítiques d'austeritat, incrementar la inversió pública de caràcter social, reforçar els sindicats, limitar la capacitat d'influència dels mercats financers i garantir espais de protecció per a l'acció dels governs.²⁰

Novament som a l'espera de l'actuació dels estats. Per garantir una competència compatible amb condicions laborals dignes i en suport del teixit productiu davant el poder del sector financer i les empreses deslocalitzades. Per corregir els forats legislatius que permeten l'elusió del pagament d'impostos. Per reduir la sagnia fiscal exercida sobre les classes mitjanes. Per reforçar l'educació pública. Per disminuir la capacitat de pressió dels poders econòmics sobre mitjans de comunicació, sobre legisladors i partits polítics.

Per tancar el cercle que encetàvem a l'inici d'aquest capítol, l'Estat espa-

nyol, l'any 2018, estava al capdavant dels països de la Unió Europea en volum d'ocupació en plataformes digitals, amb un 17% de les persones en edat de treballar realitzant-hi activitats un mínim d'un cop per setmana i amb l'objectiu declarat de trobar una feina estable. Setmanes enrere, una nova directiva europea demana defensar els drets laborals en les plataformes col·laboratives per garantir unes condicions vitals mínimes. Mentrestant, com en fases anteriors de l'evolució del capitalisme, la necessitat de refer el contracte social desborda políticament els països per l'esquerra i per la dreta. Polanyi no fa altra cosa que actualitzar la necessitat del contracte social per tal de fer el sistema econòmic compatible amb la vida en societat. El recurs a l'Estat, ens dirà, és la manera ordenada i possible de fer-ho.

4 ELS MERCATS FINANCERS

Imma Naranjo i Guillermo Casasnovas

Un dels postulats de Polanyi a LGT és que no podem estudiar els mercats com a entitats independents, ja que aquests funcionen dins d'un context social, polític i cultural concret. No només això, sinó que «el mercat» hauria d'estar al servei de la societat. I els mercats financers no haurien de ser-ne una excepció, tot i que els últims anys han experimentat una certa absolutització en què maximitzar els beneficis per als accionistes s'ha transformat en dogma. Podem dir que els mercats financers han passat de ser un instrument a ser una finalitat en si mateixos, i comporten no només importants crítiques per part de la ciutadania sinó també una de les crisis més grans –financera, econòmica i social– de les darreres dècades.

4.1 El diner com a instrument social i econòmic

Si fem un pas enrere, val la pena recordar la funció del diner en la nostra societat. Les societats primitives utilitzaven diferents mecanismes per comerciar, des de la simple barata o bescanvi fins a complexes normes culturals basades en la gratuïtat o la reciprocitat entre persones i poblats. En gran mesura, l'aparició del diner va facilitar els intercanvis i va per-

metre desenvolupaments importants en l'economia. A més de fer possible un comerç molt més flexible que va afavorir l'especialització i la divisió del treball, el diner va ajudar a l'acumulació necessària per dur a terme projectes empresarials de més gran envergadura. També va donar lloc al crèdit, fet que al seu torn va permetre finançar projectes de persones que no tenien prou capital inicial per invertir o comprar un habitatge. Amb el temps, els bancs i altres entitats financeres es

van encarregar de la tasca d'intermediació, en general fent-la més eficient i reservant-se un guany.

Algunes pràctiques criticables, com ara l'aplicació de taxes d'interès excessivament altes no sostenibles per als prestataris, ja existien però en general eren percebudes per la consciència humana com a perverses i pel sistema econòmic com a contràries al propi correcte funcionament. El comerç amb el diner tenia com a límit el fet que l'impacte en la societat fos positiu i que no aguditzés relacions de poder asimètriques.

4.2 Distorsions en els mercats financers

Avui en dia, aquests mercats creen instruments financers –actius «en paper», diferents dels actius tangibles com un edifici o els intangibles com una marca– que ofereixen noves oportunitats econòmiques tant per als inversors com per als consumidors i han possibilitat un increment global del comerç i del flux de fons per tot el planeta. Al mateix temps, però, aquest procés ha fet que l'economia es regeixi per un «capitalisme financer» ja que ara els instruments financers excedeixen en gran manera l'«economia real» de béns i serveis.

Un procés que va començar amb instruments financers com les accions i les obligacions s'ha inflat fins a convertir-se en un sistema amb productes cada vegada més complexos com els derivats, els estructurats, els futurs, les matèries primeres o el comerç de divises, per anomenar-ne només uns quants. Aquests instruments financers es caracteritzen per un elevat grau d'arbitratge i volatilitat i la intercon-

nexió entre ells sovint comporta que una modificació de preus en una part del món afecti els preus a tot el planeta.

Aquest procés de financiarització ha comportat diverses distorsions en la societat i en la mateixa economia. Per exemple, les asimetries de poder i d'informació obren noves possibilitats de manipulació i abús dels instruments involucrats.²¹ A Espanya, són coneguts els casos en què les entitats financeres han incentivat els seus treballadors perquè presentin els productes financers d'una manera que afavoreixi noves vendes o n'infla els preus però redueixi la transparència dels actius subjacents –les famoses «preferents», sense anar gaire lluny–. D'aquesta manera, els inversors es poden veure empesos a perseguir guanys immediats que no contribueixen al creixement a llarg termini de les empreses ni de l'economia subjacent. L'«enginyeria financera» provoca una espiral especulativa que separa els mercats financers de l'economia real.

En aquest sentit, cal destacar que en el món econòmic i financer es donen casos en els quals alguns dels mitjans utilitzats pels mercats, encara que no siguin inacceptables des d'un punt de vista ètic en si mateixos, constitueixen, però, casos propers a la immoralitat, en els quals amb molta facilitat es generen abusos i frau, especialment en perjudici de la contrapart en desavantatge.

Tot i això, els governs, pressionats pels *lobbies* financers i empresarials, s'han resignat amb freqüència a la desregularització dels mercats financers i a reduir d'aquesta manera la pròpia capacitat per limitar-ne els fluxos i protegir-ne els ciutadans. En el terreny impositiu, per exemple, la tendència més

aviat ha estat cap a sistemes més regressius en els quals les rendes més elevades n'han sortit beneficiades mentre que els moviments socials que demanen impostos sobre les transaccions financeres, com l'anomenada Taxa Tobin, no han trobat espai en la legislació.

Un altre senyal clar de l'expansió dels mercats financers és l'augment de les rendes del capital en relació amb les rendes del treball, un fet que es deu als canvis en l'equilibri de les forces entre classe treballadora i classe capitalista, tal com hem vist en el capítol anterior. Els canvis en les taxes impositives i la reducció de la negociació col·lectiva –en part per l'atomització o «uberització» del treball– han comportat que els guanys derivats dels augments de productivitat hagin anat sobretot als propietaris del capital i no als assalariats. Tot i que avui en dia molts assalariats són «propietaris» a través de fons d'inversió o plans de pensions, la tendència desigual entre rendes del capital i del treball és una de les claus per entendre els alts nivells de desigualtat en la nostra societat, que per a molts són indecents.

Aquest poder desmesurat que el sector financer acumula posa en escac fins i tot els nostres sistemes democràtics, ja que és capaç de pressionar els governs perquè situïn els seus interessos per davant dels de la resta de la ciutadania. Aquest «poder» ve, d'una banda, d'aquelles organitzacions l'enorme capacitat d'inversió –i desinversió– de les quals fa que les grans empreses cotitzades i els estats sobirans puguin quedar al seu arbitri si aquests decideixen pressionar a l'alça o a la baixa uns preus determinats –accions, primes de risc, matèries primeres, etc.–. D'altra banda, és un poder que ve del funcio-

nament mateix del sistema financer, en què els últims accionistes dels fons d'inversió i plans de pensions ben just saben on s'han invertit els seus diners i les decisions es prenen en base a algorismes que intensifiquen tant les bombolles com les crisis posteriors.

Les causes d'aquesta expansió dels mercats financers i les distorsions que en resulten són moltes, però en aquesta segona part del capítol ens centrarem en la crítica ètica i humanista a una economia cada vegada més dominada per l'utilitarisme i el materialisme que tenen el seu reflex en l'obsessió per l'*homo economicus* i la creació de «valor per a l'accionista» com a dogma inamovible.

4.3 Uns mercats financers al servei de la societat

En la base de les disparitats i distorsions del desenvolupament capitalista es troba, a més de la ideologia del liberalisme econòmic, la ideologia utilitarista, segons la qual «el que és útil per a l'individu condueix al bé de la comunitat». És necessari fer veure que una màxima com aquesta conté un fons de veritat, però no es pot ignorar que no sempre el que és útil individualment, tot i que sigui legítim, afavoreix el bé comú. En més d'una ocasió és necessari un esperit de solidaritat que transcendeixi la utilitat personal pel bé de la comunitat.

Els agents financers han de redescobrir el fonament ètic de la seva activitat per enfocar-la de nou a la creació de valor econòmic i social i no a la captura d'un retorn financer a costa de crear impactes socials o mediambientals.

tals negatius. Sobretot, cal que els fluxos d'inversió siguin destinats a incrementar la capacitat efectiva de produir béns i serveis en aquelles economies –sobretot en països en vies de desenvolupament– que necessiten capital per finançar projectes que promoguin el desenvolupament econòmic i social en lloc de la pura especulació financera.

A més, es requereix que les finances mateixes tornin a ser un instrument encaminat a produir més riquesa i desenvolupament. Tal com assenyala la Doctrina Social de l'Església (DSE), «és certament útil, i en algunes circumstàncies indispensable, promoure iniciatives financeres en què predomini la dimensió humanitària».²² Així, l'activitat financera rebel·la la pròpia vocació primària de servei a l'economia real per crear valor per mitjans moralment lícits i afavorir una mobilització dels capitals per generar una circularitat virtuosa de riquesa.

Però què és el que ha impulsat el món en aquesta direcció que esdevé problemàtica per al desenvolupament integral a escala global? Abans de res, un liberalisme econòmic sense regles i sense supervisió. Una ideologia econòmica que estableix *a priori* les lleis del funcionament del mercat i del desenvolupament econòmic, sense confrontar-se amb la realitat. A més, tal com recalca Polanyi, aquest corrent ideològic ha promogut lleis que no són simplement *laissez faire* o «absència de regulació» sinó normes i impostos concrets que promouen un determinat model econòmic i financer.

En aquest sentit, resulta evident que aquest potent propulsor de l'economia que són els mercats financers és incapaç de regular-se ell mateix: de fet,

aquests no són capaços de generar els fonaments que els permetin funcionar regularment –cohesió social, honeste-dat, confiança, seguretat, lleis...– ni de corregir els efectes externs negatius per a la societat humana –desigualtat, asimetries, degradació ambiental, inseguretat social, frau...

Per abordar aquestes preocupacions des de diferents instàncies de l'Església Catòlica i en la seva doctrina social s'han reclamat reiteradament avenços cap a una regulació, tant en el pla nacional com en l'internacional, que incrementi la supervisió, la transparència i la responsabilitat. Com assenyala el papa Francesc,²³ «la salvació dels bancs a qualsevol preu, fent pagar aquest preu a la població, sense la decisió ferma de revisar i reformar el sistema en el seu conjunt, referma un domini absolut de les finances que no té futur i que només podrà generar noves crisis després d'una curació llarga, costosa i aparent».

La concepció d'una nova societat amb la construcció de noves institucions amb vocació i competència universals és una prerrogativa i un deure de tots, sense distinció de cap mena. S'hi haurien d'implicar els organismes internacionals com el Banc Mundial o el Fons Monetari Internacional, no només amb funcions reguladores sinó sancionadores, ja que estan en joc el bé comú de la humanitat i el futur mateix del nostre planeta.

4.4 Rendibilitat, risc i impacte social

Davant de la immensitat i omnipresència dels actuals sistemes economico-

financers, ens podem sentir temptats a resignar-nos al cinisme i a pensar que no hi podem fer res. La crisi financera recent era una oportunitat per desenvolupar una nova economia més atenta als principis ètics i a la nova regulació de l'activitat financera, neutralitzant-ne els aspectes depredadors i especulatius i donant valor al servei en l'economia real. Tot i que no hi ha hagut cap reacció que hagi portat a repensar de manera sistèmica els criteris obsolets que continuen governant el sector financer, sí s'han vist algunes tendències positives.

Per exemple, l'anomenada «inversió sostenible i responsable» –l'ISR, també anomenada Inversió Socialment Responsable– ha experimentat una acceleració del creixement des de la crisi financera del 2008. Aquest tipus d'inversió inclou estratègies que van des de l'exclusió d'unes empreses o sectors determinats –tabac, armes, apostes, etc.– fins a la inclusió activa d'indicadors d'impacte ambiental, social i de governança en l'anàlisi de les potencials inversions. Si es du a terme amb integritat i transparència, l'ISR pot ajudar a fer que el finançament es dirigeixi menys a activitats que són nocives per a la societat i més cap a projectes que tenen un impacte positiu en els ciutadans i en el planeta.

Arran del fet que moltes persones s'han replantejat a quines entitats financeres confien els seus estalvis i les seves inversions també ha crescut el sector de la *banca ètica*. Fiare o Triodos Bank són exemples d'entitats que centren els esforços a finançar organitzacions que posen l'impacte social i mediambiental en el centre de les seves operacions. Després de molts anys

en què els ha calgut explicar i justificar el seu model de banca, avui en dia són entitats en ple creixement i reconegudes en l'àmbit europeu que han permès a molts clients alinear els valors i la gestió del diner.

Un altre exemple és el de l'impost sobre les transaccions financeres. Aquest tipus d'impost que ja defensava l'economista John Maynard Keynes els anys 1930 i que es va popularitzar com la Taxa Tobin a finals dels anys de la dècada de 1970 ha tornat a generar interès arran de la crisi financera del 2008. Basada en la idea de penalitzar l'especulació financera sense desincentivar altres tipus de transaccions «productives», l'objecte d'aquesta taxa seria frenar la volatilitat dels mercats financers i proporcionar una recaptació fiscal que simbolitzi la necessària redistribució dels beneficis del sector financer a favor d'una societat més justa i equitativa.

El denominador comú d'aquestes tendències és el de repensar el binomi rendibilitat-risc que tradicionalment ha estat en el centre de les decisions d'inversió per introduir un tercer element: l'impacte social i mediambiental en aquestes inversions. D'una banda, aquestes mesures suposen un canvi dels incentius en el funcionament dels mercats financers, ja sigui per mitjà d'una nova regulació o per pressions dels consumidors i inversors individuals. D'altra banda, haurien de ser el reflex d'un canvi ètic en què el diner i el sector financer en general tornin a ser considerats instruments que actuen al servei de la societat. La idea que el propòsit del capital és simplement generar més capital no és més que una construcció social; així doncs, és ne-

cessari demostrar que el capital pot treballar també per la llibertat, l'apoderament i la sostenibilitat. Moltes iniciatives de la societat civil són, en aquest sentit, una reserva de consciència i responsabilitat social de què no

podem prescindir. Avui més que mai, tots estem cridats a fer-nos intèrprets d'un nou protagonisme social i a basar la nostra acció en la recerca del bé comú tot fonamentant-la sobre principis sòlids de solidaritat i subsidiarietat.

5 CONCLUSIONS: UNA MIRADA AL FUTUR

Guillermo Casasnovas

Sense cap mena de dubte, les tres excursions que hem fet al món de l'habitatge, el treball i les finances mostren els límits del sistema de mercat i ens recorden que «hi ha realitats que el diner no hauria de tocar si no les volem perdre».²⁴ Més que el diner, el que aquestes realitats no haurien de tocar és, en paraules de Polanyi, el «mercat autoregulat».

5.1 Els límits del mercat

És veritat que avui en dia el concepte de mercat cent per cent autoregulat és simplement una utopia –o una distopia–: qualsevol mercat està, d'una manera o d'una altra, intervingut per l'Estat. Ja sigui a través de la regulació fiscal, de la legislació específica per a determinats sectors, de les empreses de capital públic, de la contractació pública o d'altres actuacions per promoure unes indústries o empreses concretes, l'Estat té un ampli ventall d'instruments per intervenir en l'economia.

I així ho fa, tal com hem vist en els tres sectors de referència. La construc-

ció d'habitatge social o la regulació sobre la duració i l'augment del preu en els contractes de lloguer són exemples d'intervencions en el mercat de l'habitatge. En el món laboral, el salari mínim o les reformes laborals que afecten els contractes temporals i indefinits són maneres d'influir en el mercat del treball. I en el sector financer, els governs han intervingut recentment i han rescatat bancs i regulat instruments com les SICAV (Societats d'Inversió de Capital Variable) i les SOCIMI (Societats Anònimes Cotitzades d'Inversió Immobiliària).

Tot i això, aquestes intervencions sovint han estat més a favor dels inte-

ressos del capital que dels grups més vulnerables i exclosos. En el fons, el debat no és si l'Estat ha d'intervenir o no, ja que tal com apunta Polanyi a LGT, l'aparició mateixa dels mercats no s'entén sense uns esforços concrets i decidits per part dels poders polítics per promoure'ls i erigir-los en el principal sistema per a l'intercanvi de béns i serveis. El quid de la qüestió rau en quines són les regles del joc que es promouen des de l'Estat. Si s'afavoreix que les grans fortunes trobin vies per a l'elusió fiscal —a través de paradisos i amnisties fiscals—, les desigualtats amb aquells que no tenen accés a aquests mecanismes seran cada vegada més grans. Si en un context de canvi tecnològic accelerat es facilita l'acomiadament i no es cuida la capacitat de negociació col·lectiva, s'està incentivant el distanciament entre unes elits hiperproductives i una classe empobrida que no pot pujar al tren de la revolució tecnològica, amb la conseqüent desaparició progressiva de les classes mitjanes. I si es permeten els lloguers abusius mentre es posen traves a l'adquisició pública d'habitatge, es promouen models de gentrificació i de desarrelament local.

Una imatge habitual de les relacions entre el mercat i l'Estat és la del primer com un cavall desbocat i el segon com aquell que ha d'agafar les regnes per mantenir-lo a ratlla. Tanmateix, sectors clau per als drets humans com són l'habitatge, el treball i les finances, de la mateixa manera que d'altres com l'energia, l'alimentació o el transport, requereixen unes anàlisis més complexes. Aquests sectors són més aviat taulers de joc amb múltiples actors i derivades. Si partim de la base que dei-

xar-los al lliure arbitri del mercat no és el millor sistema de governança, quins mecanismes es poden establir perquè les regles del joc promoguin relacions justes i un desenvolupament inclusiu i sostenible? Abans d'aventurar camins possibles, recordem el diagnòstic que Polanyi faria sobre la situació actual.

5.2 El futur a curt termini

Una de les principals tesis de LGT és el doble moviment que es genera entre l'expansió del mercat i l'autoprotecció de la societat. A principis del segle XX, Anglaterra i altres societats occidentals van respondre a la degradació que havien experimentat grans capes de la societat posant entrebanes als mecanismes del mercat: proteccionisme —que limitava el comerç internacional—, sindicalisme —que limitava el mercat del treball— i auge dels bancs centrals —que limitaven els efectes del patró or—. Aquestes mesures van donar lloc a tensions imperialistes, l'augment de l'atur i la lluita de classes, i la reducció de la capacitat de maniobra dels governs, que veien limitats els seus pressupostos públics per la necessitat de gastar-se les divises si volien mantenir un tipus de canvi determinat.

Avui en dia, aquests processos ens criden l'atenció per les similituds que presenten amb alguns dels canvis que estem experimentant en la nostra societat. Les guerres comercials recents entre els Estats Units d'Amèrica i la Xina, o entre Rússia i Europa, així com la voluntat de països com són el Regne Unit i els Estats Units de reforçar les fronteres, exemplifiquen el retrocés del multilateralisme en bene-

fici de mesures proteccionistes. Si en l'origen d'aquestes polítiques hi ha la desprotecció que experimenten les classes treballadores davant del procés de globalització –i que molts polítics utilitzen per fomentar sentiments negatius envers altres països i la seva gent–, aquesta precarietat també ha donat lloc a protestes significatives al carrer. Moviments com el 15M a Espanya o els anomenats «armilles grogues» a França són una resposta en gran part a les conseqüències d'un mercat de treball estructurat de manera que deixa molta gent al marge. En últim lloc, també hem vist com la pressió dels mercats financers ha posat en escac en més d'una ocasió els governs nacionals. En aquest sentit, els països del sud d'Europa han patit en la seva pell –i en els seus pressupostos també– les mesures d'«austeritat» que s'imposaven des de Brussel·les per fer front a les primes de risc que pujaven i baixaven en funció de les pressions dels inversors.

Com ja sabem, la conseqüència d'aquestes tensions als anys 1920 i 1930 fou un augment de l'autoritarisme, el totalitarisme i el nacionalisme exloent. Mentre que el triomf d'aquests corrents en països com ara Alemanya, Itàlia, Rússia i Espanya va provocar un conflicte bèl·lic sense precedents, en altres països també van haver-hi importants capes de població que defensaven models autoritaris sota diferents combinacions del binomi «ordre i bandera». Tot i que una Tercera Guerra Mundial sembla inimaginable en el context actual, sí que hem vist un ressorgir de la devoció pels lideratges autoritaris i de l'exaltació de determinats nacionalismes. Des de l'«America First» fins a la deshumanització de les

persones migrants a la Mediterrània, des de l'autoritarisme de figures com Putin o Xi fins a l'augment de l'extrema dreta, i des del debilitament de les institucions europees fins als retrocessos en molts sistemes democràtics, el futur a curt termini sembla donar la raó a Polanyi i pinta bastant fosc.²⁵

Recentment, el periodista i filòsof Josep Ramoneda feia una reflexió –«aquest neoliberalisme és la passarel·la cap a l'autoritarisme per poder governar unes societats sense que les elits econòmiques hagin de fer concessions»–²⁶ que també va en la línia de l'economista austrohongarès, que suggeria que aquestes transformacions tenen sovint l'«aprovació tàcita» de les autoritats. Efectivament, malgrat que moltes d'aquestes consignes van destinades a guanyar el suport de les classes populars, precisament les que més han sofert l'absolutisme dels mercats, el cert és que els primers beneficiats del nou *status quo* solen ser les mateixes classes dirigents. Com diria algú: «que tot canviï... perquè tot continuï igual».

5.3 Una aliança a llarg termini

Ara bé, en aquest canvi d'època,²⁷ com podem redirigir el rumb i establir unes bases sòlides que ens portin més a la integració que no pas a la divisió, més a la llibertat que no pas a l'opressió, i més a la dignitat que no pas a la deshumanització? Si fem cas a Polanyi, una manera efectiva seria limitar l'omnipresència del mercat perquè la societat no s'hagi d'autoprotegir amb mesures que coartin la llibertat darrere d'una suposada pau o seguretat. Davant de l'expansió dels mercats, urgeix crear

«llocs contrahegemònics que plantin cara a la mercantilització de la vida»,²⁸ uns espais que es puguin crear a diferents nivells.

En el pla individual, hem de ser capaços de distingir les nostres motivacions i valors més profunds d'aquells amb què ens bombardegen contínuament les campanyes de màrqueting. Necessito comprar-me un cotxe o puc fer servir mitjans de transport més sostenibles? Vull que el meu mòbil tingui la millor càmera del mercat o m'estimo més que m'assegurin que la cadena de producció és respectuosa amb els treballadors i el medi ambient? Poso un preu a cada hora que treballo o puc dedicar un temps als altres de manera voluntària? Aquestes i altres decisions que contínuament prenem en referència als nostres hàbits de consum i de treball tenen un doble efecte. D'una banda, ens ajuden a crear una «capa protectora» que ens aïlla en certa manera d'uns mecanismes de mercat que poden arribar a ser molt intrusius fins a convèncer-nos que no som res més que un *homo economicus*. D'altra banda, la suma de molts comportaments individuals en aquest sentit pot reequilibrar la balança envers sistemes més justos i sostenibles.

En l'àmbit de les organitzacions, podem crear models en què els mecanismes de mercat se supeditin a l'impacte social i mediambiental de les organitzacions esmentades. Cada vegada més trobem cadenes de valor basades en el comerç just; empreses que limiten la diferència salarial entre els seus treballadors; inversors el retorn financer dels quals està en funció de l'impacte social aconseguit; consorcis públicoprivats que posin el bé comú

en el centre; o models cooperatius que atansin la capacitat de decisió als treballadors i consumidors. Aquest tipus d'organitzacions, que a vegades poden semblar disruptives, el que fan és desafiar els models basats únicament en l'interès individual i connectar amb una naturalesa humana que també està orientada cap a la cooperació, la confiança i la compassió.

A un nivell més estructural, es tracta de crear les condicions que incentivin els comportaments individuals i d'organització que acabem d'exposar. Des de lleis que obliguin a reduir l'ús dels plàstics fins a compromisos per afavorir les empreses socials en la contractació pública, des de fomentar la transparència en l'etiquetatge fins a promoure l'autogeneració d'energia... són moltes les iniciatives que es poden dur a terme per limitar el poder dels mercats. Tal com hem vist, determinats sectors com l'habitatge, el treball o les finances són especialment sensibles a la mercantilització i necessiten mesures estructurals que els posin al servei dels drets humans i no del benefici de les elits econòmiques.

Davant de l'amenaça que suposa l'augment de l'autoritarisme, urgeixen consensos amplis que permetin consolidar i protegir els avenços que han conformat les nostres societats: el sufragi universal, l'educació i la sanitat gratuïtes, la llibertat d'expressió o la igualtat davant la llei per raons d'ètnia, religió i orientació sexual. Però, a més, el contracte social que marqui el rumb en les pròximes dècades ha d'incloure un clar compromís amb la cura del planeta, la protecció de les persones migrants i la reducció de les desigualtats.

5.4 Epíleg: una mirada cristiana

El contacte de Polanyi amb organitzacions socialistes cristianes a Anglaterra li va servir d'inspiració per observar en els valors cristians una força moral de gran solidesa, capaç de plantar cara a la piconadora capitalista. El Polanyi antropòleg que posava el centre en la dignitat de les persones i els llaços comunitaris havia de connectar ràpidament amb la paràbola del jove ric, amb l'escena de Jesús i els mercaders del temple, o amb l'afirmació segons la qual l'home no estava fet per a la llei sinó la llei –en el nostre cas, la llei del mercat– per a l'home.

Sembla clar que els valors catòlics no són possibles en un sistema completament mercantilitzat. Una societat *de* mercat –diferent a una societat *amb* mercat– és aquella en què l'individu –consumidor, estalviador, contribuent...– queda deslligat de la persona i del ric ventall de característiques que la conformen. Un exemple és l'àmbit de les cures,²⁹ tan essencial per al desenvolupament personal i social però que, en canvi, el mercat oculta i reprimeix de manera sistemàtica. Una societat que alimenta el materialisme i la desmesura no sembla

compatible amb un projecte cristià basat en la gratuïtat i l'austeritat compartida.

El que tan bé encaixa a Polanyi amb l'ètica cristiana és la seva antropologia de fons, l'aposta que fa per una reforma que no és de tipus polític o econòmic sinó antropològic. Polanyi promou una societat que posi la comunitat en el centre i, per tant, un estat que sigui capaç d'encarrilar l'economia no amb criteris tècnics de millora racional, sinó sempre amb criteris de preservació i enfortiment de la comunitat, únic espai en què l'individu es pot desenvolupar completament com a persona.³⁰

La denúncia de Polanyi, com la del cristianisme, és la d'una falsedat múltiple: la falsedat que en les relacions laborals el «treball» es pot separar de la persona; la falsedat que una llar familiar es pot comprar i vendre com una capsa de sabates; la falsedat que les necessitats dels mercats financers han de passar per davant de les necessitats de les persones. Aquí caldria incloure altres dimensions de la persona humana que d'alguna manera recull la DSE, la qual ofereix una crítica profètica i molt ben documentada de la societat de mercat que troba en Polanyi un company de viatge excel·lent.

1. POLANYI, Karl (2016). *La gran transformació. Crítica del liberalismo económico*, Barcelona: Virus editorial.
2. POLANYI, Karl (2016). *Op. cit.*, p. 304.
3. POLANYI, Karl (2016). *Op. cit.*, p. 307.
4. POLANYI, Karl (2016). *Op. cit.*
5. HERRERO, Yayo (2018). «Conferència inaugural del curs 2018-2019 de Cristianisme i Justícia». Barcelona. (https://youtu.be/8_clADDUhoc).
6. LAGUNA, José (2018). *Acollir-se a sagrat. La construcció política de llocs habitables*. Barcelona: Cristianisme i Justícia, Quader núm. 210.
7. HERRERO, Yayo (2018). *Op. cit.*
8. El 22,9% de la població espanyola opta pel règim de lloguer, però la proporció és del 43,3% si considerem només les famílies que es troben per sota del llindar de pobresa relativa. Dades d'Eurostat. Vegeu l'informe «La llar és la clau», Càritas Diocesana de Barcelona, 2018.
9. El 38% de la població espanyola del primer quintil de renda –les llars més vulnerables– destinava més del 40% en despeses d'habitatge el 2017. Vegeu l'informe citat a la nota anterior.
10. Encíclica *Laudato si'*, núm. 151, 2015.
11. Es considera una despesa excessiva per habitatge la que situa a la família per sota del llindar de pobresa severa un cop ha fet front a la despesa. Vegeu «Informe sobre exclusión y desarrollo social en Cataluña», Fundació Foessa, 2019.
12. Vegeu FLORES, Raúl (2019). «Transmisión intergeneracional de la pobreza», VIII Informe Foessa. Document de treball 2.7, Fundació Foessa.
13. Vegeu «La vivienda en España en el siglo XXI», Fundació Foessa, 2013.
14. Possibles solucions serien els contractes de lloguer social (30% dels ingressos amb condonació del deute, si n'hi hagués) o la reestructuració del deute/préstec per tal de poder seguir pagant el mateix mantenint la propietat de l'habitatge.
15. Territoris amb condicions fiscals avantatjoses per a empreses, opaques en el seu funcionament i que limiten la transferència d'informació sobre les operacions bancàries dels titulars (habitualment empreses instrumentals sense operativa real en aquest país) amb altres països.
16. Deute públic de l'Estat espanyol adquirit per banca d'inversió.
17. El 60% a la UE segons dades de la Comissió Europea (9 abril 2019).
18. Vegeu KEYNES, J. (1933). *Economic Possibilities for Our Grandchildren*, Londres.
19. Vegeu ELKINGTON, J. (1998). *Cannibals with forks: The triple bottom line of sustainability*. Gabriola Island: New Society Publishers.
20. *Trade and Development Report 2017. Beyond austerity: Towards a global new deal*.
21. Vegeu núm. 17 en referència als riscos de la financiarització contemporània en l'informe especial *Per una economia global justa: construir societats sostenibles i inclusives*, del Secretariat per a la Justícia Social i l'Ecologia.
22. Cf. núm. 65 de l'encíclica *Caritas in veritate* de Benet XVI.
23. Encíclica *Laudato si'* núm. 189.
24. LAGUNA, José (2018). *Op. cit.*, p. 17.
25. CRISTIANISME I JUSTÍCIA (2018) *Nívols negres... però el sol no desapareix*. Barcelona: Cristianisme i Justícia, Papers nº 246.
26. Entrevista a Josep Ramoneda, a *eldiario.es*, 03/04/2019.
27. MATEOS, Oscar i SANZ, Jesús (2013). *Canvi d'època. Canvi de rumb?* Barcelona: Cristianisme i Justícia, Quader núm. 186.
28. LAGUNA, José (2018). *Op. cit.*, p. 22.
29. TORRES, Pepa (2019). *La revolució de les cures*, 2019. Barcelona: Cristianisme i Justícia. Papers núm. 247.
30. Davant de Marx i la Il·lustració: el sentit comunitari i personalista de la crítica de Karl Polanyi a la societat de mercat i les seves alternatives totalitàries. Juan B. Fuentes. E-Prints Universidad Complutense de Madrid.

QÜESTIONS PER A LA REFLEXIÓ

1. En quins àmbits de la nostra vida observem una expansió excessiva del mercat?
2. Quines particularitats tenen l'habitatge, el treball i les finances, que les converteixen en «mercaderies fictícies»?
3. Com encaixa el «destí universal dels bens» de la Doctrina Social de l'Església amb el dret a la propietat privada?
4. Com em beneficia del mercat de l'habitatge, del mercat laboral, o dels mercats financers? Com em perjudiquen? A qui perjudiquen?
5. Quines alternatives existeixen al «mercado autoregulat» en els àmbits de l'habitatge, el treball i les finances? Què podem fer cadascú des de la nostra posició?

Cristianisme i Justícia (Fundació Lluís Espinal) és un centre d'estudis creat a Barcelona l'any 1981. Agrupa un equip de voluntariat intel·lectual que té per objectiu promoure la reflexió social i teològica per contribuir a la transformació de les estructures socials i eclesials. Forma part de la xarxa de centres Fe-Cultura-Justícia d'Espanya i dels Centres Socials Europeus de la Companyia de Jesús.

Els **Quaderns Cristianisme i Justícia (CJ)** presenten reflexions dels seminaris de l'equip del centre i treballs dels seus membres i col·laboradors. Podeu descarregar-los a: www.cristianismeijusticia.net/quaderns

Darrers títols:

209. DIVERSOS AUTORS, Despertem!; 210. J. LAGUNA, Acollir-se a sagrat; 211. C. M. L. BINGEMER, Transformar l'Església i la societat en femení; 212. J. TATAY, Creure en la sostenibilitat; 213. CRISTIANISME I JUSTÍCIA, Abraçades de vida; 214. J. CARRERA, Viure amb menys per a viure millor; 215. SEMINARI TEOLÒGIC DE CJ, Déu en temps líquids; 216. G. CASASNOVAS (ED.), Mercaderies fictícies

La **Col·lecció Virtual** està formada per quaderns que, per la seva extensió, format o estil, no hem editat en paper però que tenen el mateix rigor, sentit i missió que els **Quaderns Cristianisme i Justícia (CJ)**. Podeu descarregar-los a: www.cristianismeijusticia.net/virtual

Darrers títols:

14. J. I. GONZÁLEZ FAUS, Economistes profetes; 15. J. F. MÀRIA, R. XIFRÉ, Catalunya i Espanya: entre el reconeixement i la negociació; 16. DIVERSOS AUTORS, Soñamos la ciudad, la construimos juntos

N. 216
Novembre del 2019

cjusticia

cjusticia

cristianismeijusticia

CristianismeIJusticia

La Fundació Lluís Espinal envia gratuïtament els quaderns CJ.
Si desitgeu rebre'ls, demaneu-los a:

Cristianisme i Justícia

Roger de Llúria, 13

08010 Barcelona

T. 93 317 23 38

info@fespinal.com

www.cristianismeijusticia.net